

Drentsche Aa bij de tijd

Visie van Staatsbosbeheer op ontwikkeling en beheer in de 21e eeuw

Natuurbescherming gaat om behoud en om het inspelen op nieuwe ontwikkelingen. Het verleden is een belangrijke inspiratiebron, maar een visie is op de toekomst gericht. Het gaat om de natuur, maar ook om de mens en het landgebruik in en rond het natuurgebied. Dit landgebruik verandert voortdurend en is van grote invloed op de natuur. Nieuwe visies op de ontwikkeling van een natuurgebied blijven nodig om in te kunnen spelen op maatschappelijke veranderingen rond dat natuurgebied.

Een nieuwe visie?

Natuurbeschermers in Drenthe protesteerden tegen de ruilverkavelingen van de jaren zestig en zeventig. Dit leidde voor de Drentsche Aa tot een Gedachtenplan (Hanskamp & Smittenberg, dit nummer). In de jaren '80 kwam er een omslag van behoud naar ontwikkeling (Nationaal Natuurbeleidsplan 1990). In dezelfde tijd ontstonden er nieuwe inzichten omtrent de betekenis van grondwaterstromen voor de natuur en de effecten van verdroging (Grootjans, 1985; Schipper & Streefkerk, 1993). In vervolg hierop werd een gebiedsvisie opgesteld voor de Drentsche Aa en de Elperstroom (Meeuwissen et al., 1996). Voor de lange termijn werd een driedeling voorgesteld. In het centrale gebied een combinatie van natuur en cultuurhistorie; in het noordelijke deel omvorming tot moerassen en in het zuiden tot boslandschappen. Tien jaar later besloot Staatsbosbeheer om meer aandacht te geven aan landschap en cultuurhistorie. Samen met het Nationaal Park werd opdracht gegeven voor het opstellen van een integrale landschapsvisie (Noviconsult & Strootman, 2004). In deze visie wordt ervoor gepleit de herkenbaarheid en identiteit van kenmerkende eenheden te versterken, zodat het landschap meer contrast krijgt en de belevingswaarde toeneemt. Daarnaast hecht de visie er belang aan om de meest karakteristieke archeologische en cultuurhistorische elementen een grotere herkenbaarheid te geven.

In de loop van de tijd zijn dus meerdere visies over de Drentsche Aa verschenen. Toch zijn er redenen voor Staatsbosbeheer om de visie voor de langere termijn te

herijken en daarbij ecologie en cultuurhistorie te integreren (Schipper et al., 2014). Die redenen zijn:

- de nieuwe inzichten en kennis vanuit onderzoek (Aggenbach et al., Everts et al., dit nummer);
- de grote maatschappelijke veranderingen in en rond het gebied;
- de effecten van klimaatverandering op de waterhuishouding en de noodzaak om nadelige effecten hiervan op de natuur te ondervangen;
- nieuw internationaal natuurbeleid (Natura 2000, KRW).

De nieuwe visie moet bruikbaar zijn voor de praktijk van het beheer. Het is daarvoor nodig de doelen zo te beschrijven dat zowel de belangen voor natuur als die voor de cultuurhistorische waarden te herkennen zijn.

Omvang van het visiegebied

Het Drentsche Aa-gebied vormt samen met de grote boswachterijen in het hart van Drenthe een zeer groot en samenhangend natuur- en cultuurlandschap. De samenhang is het belangrijkste motief om het hele stroomgebied van de Drentsche Aa inclusief de infiltratieplateaus in de visie op te nemen. De ecologische kwaliteiten, de gaafheid van de cultuurhistorische of archeologische patronen en elementen (fig. 1), en de rust en ruimte maken het gebied bijzonder. In ecologische waarden is het gebied te vergelijken met de Veluwe of met de Wieden en

Fig. 1. Het landschap van de Drentsche Aa is bijzonder rijk aan herinneringen aan het verleden, zoals dit voorbeeld van het gebied ten zuiden van Loon laat zien (bron: Theo Spek).

Weerribben. In hoofdlijnen werd de begrenzing van het Nationaal beek- en esdorpenlandschap aangehouden. In het noorden van het gebied is echter gekozen voor de natuurlijke waterscheidingen op de ruggen. Overstromingen dwingen hier tot een heroriëntatie op de waterhuishouding in het hele stroomgebied.

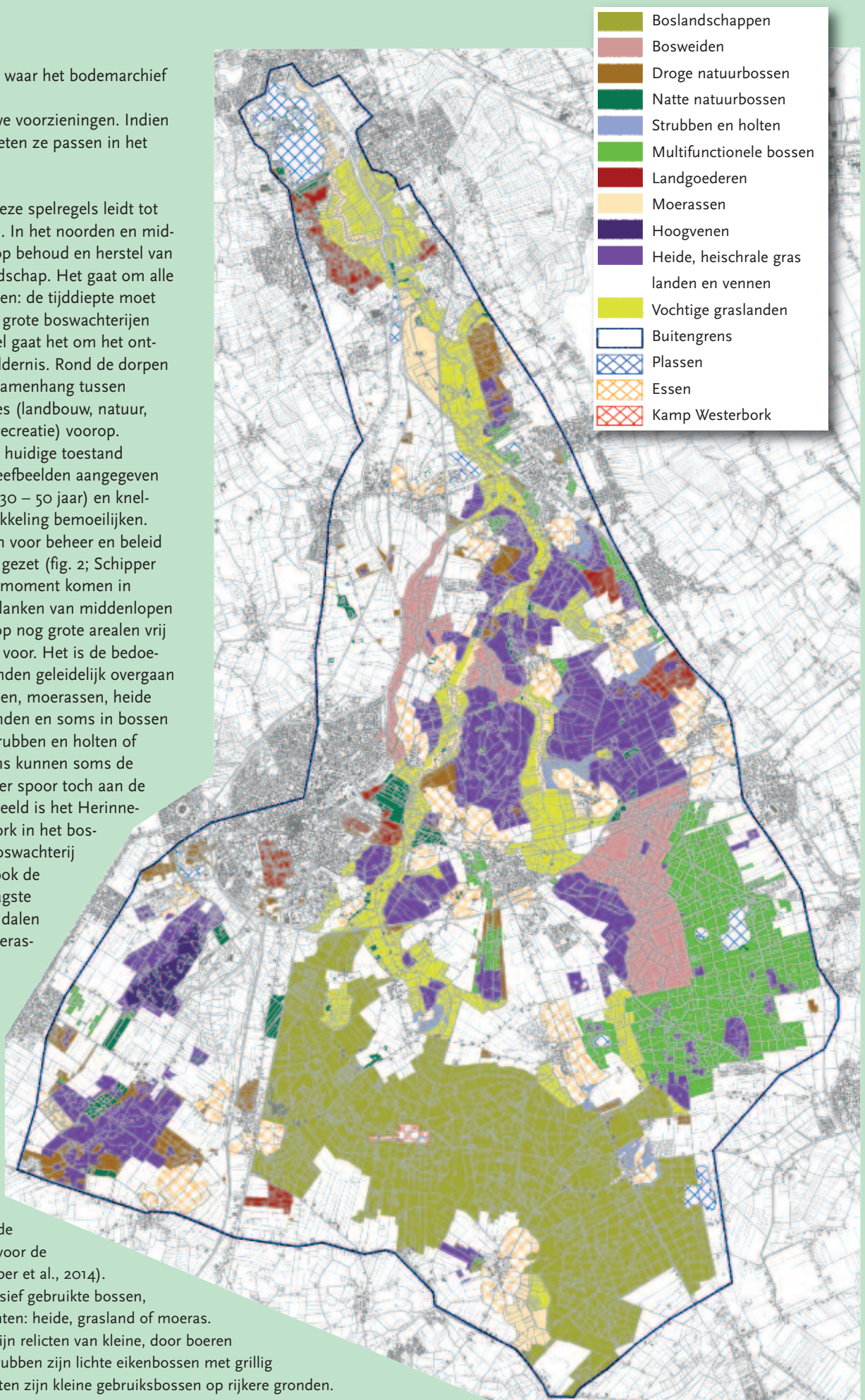
Werkwijze

Er is gewerkt vanuit een geïntegreerde benadering van het landschap, waarbij de huidige kwaliteit van het landschap het vertrekpunt is. Er is aandacht besteed aan de samenhang van de onderdelen en het handhaven/creëren van overgangen. De volgende spelregels zijn hierbij gebruikt:

1. Er is aandacht voor alle perioden, van prehistorie tot heden, met bijbehorende landschappen, beheervormen en biodiversiteit.
2. Wat kenmerkend is, maar zeldzaam is geworden, moet gewoon worden.
3. Schadelijke veranderingen van na 1960 mogen ongedaan gemaakt worden.
4. De vorm van oudere elementen die een negatieve invloed hebben op de natuur, bijvoorbeeld molenbeken, wordt behouden maar kan functioneel worden aangepast.

5. Geen grondverzet waar het bodemarchief belangrijk is.
6. Liever geen nieuwe voorzieningen. Indien toch nodig, dan moeten ze passen in het landschap.

De uitwerking van deze spelregels leidt tot drie sporen (tabel 1). In het noorden en midden ligt het accent op behoud en herstel van het oude cultuurlandschap. Het gaat om alle verschillende perioden: de tijddiepte moet zichtbaar zijn. In de grote boswachterijen van het zuidelijk deel gaat het om het ontwikkelen van een wildernis. Rond de dorpen en steden staat de samenhang tussen verschillende functies (landbouw, natuur, wonen, landschap, recreatie) voorop. Per deelgebied is de huidige toestand beschreven, zijn streefbeelden aangegeven (te bereiken binnen 30 – 50 jaar) en knelpunten die de ontwikkeling bemoeilijken. Daaruit zijn opgaven voor beheer en beleid afgeleid en op kaart gezet (fig. 2; Schipper et al., 2014). Op dit moment komen in bovenlopen, op de flanken van middenlopen en in de benedenloop nog grote arealen vrij voedselrijk grasland voor. Het is de bedoeling dat deze graslanden geleidelijk overgaan in vochtige graslanden, moerassen, heide of heischrale graslanden en soms in bossen zoals bosweiden, strubben en holten of natuurbos. Overigens kunnen soms de thema's uit een ander spoor toch aan de orde zijn. Een voorbeeld is het Herinnersingskamp Westerbork in het boslandschap van de boswachterij Hooghalen. Het is ook de bedoeling om de laagste delen van sommige dalen tot voedselarme moerassen te ontwikkelen.

Fig. 2. De voorgestelde landschapsstrategie voor de Drentsche Aa (Schipper et al., 2014). Bosweiden zijn extensief gebruikte bossen, met kleine open ruimten: heide, grasland of moeras. Strubben en holten zijn relictten van kleine, door boeren gebruikte bossen. Strubben zijn lichte eikenbossen met grillig gevormde eiken. Holten zijn kleine gebruiksbossen op rijkere gronden.

Enkele termen uit de legenda van figuur 2 verdienen een toelichting.

In Bosweiden hoedde men koeien of schapen, kapte bomen, oogstte struweel of plagsel en hooide hier en daar. Deze lichte bossen zijn waarschijnlijk algemeen geweest, vooral in de Middeleeuwen. Er zijn beschrijvingen van het compascuum De Heest: een gemeenschappelijke weide, gebruikt door schaapherders. Omdat het oude boeregebruik de structuur en waarde van strubben en holten bepaalt, wordt dat nagebootst. Strubben zijn te herkennen aan grillig gevormde eiken, zo ontstaan doordat het vee bij de es opgevangen werd en daar aan bomen knabbelde. De gewassen op de essen mochten natuurlijk niet opgegeten worden. Er werd ook hout voor dagelijks gebruik geoogst. De afwisseling met open plekken en de lichtheid in het bos moet hersteld worden (Strootman et al., 2008). Holten leverden het zwaardere hout, zoals het gebinte van boerderijen. Het Gastersche Holt is een voorbeeld. Dit type bos is nu vrijwel geheel verdwenen.

Benedenloopgebied

De benedenloop, het gebied tussen Westlaren en Groningen, is nog steeds ernstig verdroogd of verzuurd. Het maaiveld van het venige deel zakt door oxidatie en klink. De problemen in de waterhuishouding moeten opgelost worden om waardevolle reservaten als de Kappersbult te behouden (Adema & Dekker, dit nummer). Onderbemalingen zullen moeten verdwijnen (Everts et al., dit nummer). De mogelijkheden voor uitbreiding van bijzondere natuur in de voedselrijke madelanden zijn niet groot; er liggen wel kansen voor voedselrijke moerassen of vochtige graslanden. De landschappelijke waarde van de benedenloop, een open landschap, op de flank overgaand in een serie van kleine landgoederen is hoog en de moeite waard om te behouden. Vochtige graslanden in de naastgelegen polders zorgen voor dit beeld.

Een natuurlijke afwatering van de benedenloop is door de uitbreiding van Groningen onmogelijk. Om te voorkomen dat Groningen onderloopt is een combinatie van maatregelen nodig. Ten eerste water vasthouden in de hoog gelegen infiltratie- en brongebieden en vertragen van de afvoer in boven- en middenlopen. Ten tweede het verwijderen van kaden en onderbemaling in de madelanden tussen Westlaren en de Punt. Ten derde waterberging in graslanden van de lage poldergebieden. Dit moet echter niet ten koste gaan van de gewenste landschap-

Cultuurhistorisch spoor

Behoud en ontwikkeling van:

- Biodiversiteit
- Archeologische waarden
- Landschap

Natuurlijk spoor

Versterken natuurlijke processen op landschapsschaal:

- Ontwikkeling bosbodems
- Veenvorming
- Ruimte geven aan sleutelsoorten

Multifunctioneel spoor

Aansluiten op maatschappelijke behoeften t.a.v.:

- Verblijfsrecreatie
- Recreatieve beleving
- Landschappelijke structuur

Tabel 1. Verschillende thema's in de drie gebruikte sporen.

pelijke openheid. Ten vierde kan het nog resterende wateroverschot naar het gebied van Eelder- en Peizermaden afgeleid worden.

Middenlopergebied

De middenlopen van de Drentsche Aa, de beken tussen Rolde en Westlaren, ontvangen het meeste grondwater (Everts & de Vries, 1991). Ten noorden van Oudemolen sluiten alleen enkele kleine beken aan op de hoofdstroom. Ten zuiden van Oudemolen zijn er twee takken. De oostelijke tak voert het water van het gebied tussen de Hondsrug en de Rolder rug af via het Andersche-, Rolder- en Gasterensche Diep. Ter hoogte van de es van Gasteren treedt heel veel grondwater uit. De westelijke tak verzorgt via Amer-, Anreeper-, Deurzer-, Looner- en Taarlosche Diep de afvoer van het gebied ten westen van de Rolder rug tot aan de waterscheiding met het Eelderdiep. Bovenstreams gaat het daarbij vooral om het laaggelegen gebied ten zuiden van Assen. Onder dit bekken komt potklei voor. Bij regen liepen het bekken en de aangrenzende beekdalen snel onder water (van Heuveln, 1965; Maas, 2007). Bij Loon is daarom een afwateringskanaal gegraven. De hoogste kwelintensiteiten worden gevonden in de dalen tussen Loon en Oudemolen.

De cultuurhistorische kwaliteit van het landschap is hoog (RAAP, 2004; Spek, 2004) en wordt bepaald door de afwisseling van openheid en besloten gebieden. Grote open gebieden, vooral de (heide)velden, werden afgewisseld met kleinschalige gebieden. Het gebied met de rijkste cultuurhistorie ligt in de driehoek Assen – Zuidlaren – Gieten. Versterking van de variatie in openheid is noodzakelijk, omdat het gebied dreigt dicht te groeien. In deze driehoek kan de variatie in openheid versterkt worden door verschillende maatregelen:

- Vergroten van de openheid op het Ballooërveld en het Eexterveld.
- Uitbreiding van het areaal heide in het gebied tussen Anderen - Gasteren - Anloo - Eext.
- Uitbreiding en ontwikkeling van de vochtige hooilanden in de madelanden, in afwisseling met veenvormende vegetaties.
- Open maken van de overgangen tussen beekdalen en heidevelden, zoals de overgang van het Ballooërveld naar het Rolderdiep (Strootman et al., 2010; foto 1) en van velden op de flanken van de beekdalen, bijvoorbeeld langs het Schipborgsche Diep.
- Verwijdering van jonge beplanting en spontane boomopslag in de brede delen van de beekdalen.

Foto 1. Het beekdal van het Gasterensche diep bij het Ballooërveld met vochtige hooilanden (foto: H. Cock).

De kleinschaligheid kwam voor rond de dorpen en in delen van de beekdalen en wordt versterkt door:

- Restauratie en ontwikkeling van bossen in de vorm van strubben, holten, bosweiden of natuurbossen. Hierdoor ontstaan ook nieuwe kansen voor bosplanten.
- Restauratie van oude houtwallen op de flanken van beekdalen en beplantingen rond essen.
- Behoud van het negentiende eeuwse casco van het Anlooër Diepje.

Ondanks toestroom van grondwater zijn grote delen van de madelanden langs de middenloop verdroogd. Tussen 1930 en 1970 gingen veel soortenrijke graslanden en moerassen verloren. Ze gingen over in soortenarme graslanden (Schimmel, 1955; Grootjans, 1985; Everts & de Vries, 1991; Jansen et al., 2001). Vanaf 1990 zijn veel maatregelen genomen om verdroging te bestrijden. De invloed van het diepe grondwater is weer toegevoegd, maar dit herstel blijkt niet voldoende te zijn: de beek trekt zelf veel grondwater aan (Aggenbach et al., dit nummer). De beekbodem moet opgehoogd worden.

De overgang van bovenlopen naar middenlopen verloopt heel geleidelijk. In dit overgangsgebied voeren de gekanaliseerde beken het water versneld af. Deze beken moeten opnieuw gaan meanderen om de afvoer van water te vertragen. Het is niet altijd duidelijk hoe de beek ooit gelopen heeft. Waar liggen opgeleide of verlegde beken, waarvoor dienden ze en wat betekenen inundaties voor hooilanden en de moe-

rassen? Er zijn momenteel initiatieven voor historisch- hydrologisch en geografisch onderzoek om deze vragen te beantwoorden. De afleiding bij Loon naar het Noord-Willemskanaal kan verdwijnen, als ook de waterkwaliteit van het beekwater op orde is.

Bovenlopen- en oorspronggebieden

Aan de zuidzijde van het gebied, ten zuiden van de lijn Assen – Rolde – Gieten, liggen grote zandplateaus, doorsneden door bovenlopen, aan de westzijde begrensd door de vroegere Smildigervenen en aan de oostzijde door de Hondsrug. De waterscheiding aan de zuidzijde is vaag en loopt door de grote boswachterijen. Het is de belangrijkste waterscheiding van het Drents plateau, het water ten zuiden van de scheiding stroomt naar Meppel of naar Coevorden. In de negentiende eeuw lagen hier uitgestrekte, vrijwel boomloze heidevelden, afgewisseld met kleine zandverstuivingen en veentjes. Door werkverschaffing in de twintiger en dertiger jaren zijn veel heidevelden bebost. Het gebied valt in vieren uiteen:

- De bossen op de Hondsrug, ten oosten van het Andersche diep. Door de keienpaden en lanen zijn deze bossen een goed voorbeeld van een heidebebossing en zullen zo blijven.
- Het Rolderveld met aangrenzende beekdalen is laat verkaveld tussen boeren. Als oriëntatiepunt diende de kerktoren van Rolde, dat is te zien aan de verkaveling (o.a. Duintjer & Lumkes, 2012). Het gebied van het Andersche diep is lang in gemeenschappelijk gebruik geweest van verschillende marken. Als herinnering aan dit gemeen-

schappelijke gebruik zal het gebied ontwikkeld worden als bosweide. Zowel aan de oost- als aan de westzijde van Rolde liggen grote bronsystemen (Maas, 2007) die weer hersteld moeten worden, aansluitend op het middenlopingebied. De beekdalen zouden ontwikkeld moeten worden naar vochtige hooilanden.

- De centraal op het Drents Plateau gelegen boswachterijen Grolloo, Schoonloo, Hooghalen en de tussen gelegen dalen. Hier kan zich uiteindelijk een wildernis ontwikkelen bestaande uit een mozaïek van bossen en venen.
- Het lage bekken van Geelbroek en Laaghalen. Het is een nat gebied, grenzend aan de voormalige hoogvenen. Het was onherbergzaam en daarom pas in de negentiende eeuw, ontgonnen. Een klein gedeelte met oude ontginningssporen zal als grasland behouden blijven. Het overige gebied zal opgaan in wildernis.

Herstel in de betekenis van reconstructie van een oerbos is niet mogelijk. Wel is mogelijk om geleidelijk een spontane bosontwikkeling op gang te brengen. Bij de start zullen maatregelen genomen worden, zoals verwijderen van sloten, afvoer van bemeste grond en planten van bomen als Linde (*Tilia spec.*). Zoogdieren die in het verleden voorkwamen, zoals Edelhert (*Cervus elaphus*) zijn welkom. De huidige patronen van bossen, vennen, heiden en graslanden zullen heel geleidelijk vervagen. Door afvoer van water te vertragen zullen laagten en vennen zo nat worden dat ze open blijven.

Conclusies

In vijftig jaar is er veel gerealiseerd. Uitbreiding en het verbinden van natuurgebieden in combinatie met het aanpassen van de waterhuishouding heeft tot indrukwekkende resultaten geleid. Er is echter meer mogelijk door het landschap als geheel te benaderen. Een gezamenlijke aanpak vanuit verschillende disciplines doet meer recht aan zowel ecologische als cultuurhistorische waarden en potenties van gebieden en leidt tot nieuwe ideeën en inzichten. Inzicht in de sturende processen leidt tot het vinden van nieuwe oplossingen.

Het landschap is geen statisch geheel, maar evolueert voortdurend. Het zichtbaar maken van de tijddiepte is een belangrijke opgave. De restauratie van het landschap naar één moment, bijvoorbeeld het negentiende-eeuwse heidelandschap, staat haaks op deze gedachte. De landschappelijke kwaliteit van het gebied in al zijn variatie is het grootste

kapitaal van het gebied, niet alleen voor ecologen of historisch geografen, maar voor alle partijen en de bewoners van het gebied. Het gezamenlijk stappen zetten met deze partijen, overheden en burgers om de kwaliteit te behouden en te versterken is het doel van de nieuwe beheervisie.

Literatuur

- Duintjer, M.J. & M. Lumkes, 2012.** Casus; Het Westersche Veld: succesvolle natuuruitbreiding bij particuliere natuurbeheerder. *De Levende Natuur* 113(5): 207 – 209.
- Everts, F.H. & N.P.J. de Vries, 1991.** De vegetatieontwikkeling van beekdalsystemen. Een landschapsoecologische studie van enkele Drentsche beekdalen. Proefschrift R.U. Groningen. Historische uitgeverij Groningen.
- Grootjans, A.P., 1985.** Changes of groundwater regime in wet meadows. Proefschrift R.U. Groningen.
- Heuveln, B. van, 1965.** De bodem van Drenthe. Toelichting bij blad 1 van de bodemkaart van Nederland schaal 1:200.000. STIBOKA Wageningen.
- Jansen, A.J.M., A.P. Grootjans, R.H. Kemmers & G. van Wirdum, 2001.** Veenvormende plantengemeenschappen in de Drentse Aa mogelijk? Advies van het deskundigenteam Natte schraallanden. KOA 00.132, Kiwa N.V., Nieuwegein.
- Maas, G.J., 2007.** Drentse Aa. Het natuurlijke landschap. Fysisch-geografische kartering: G.J. Maas, Cartografie: J. Onderstal. © Alterra, Wageningen UR.
- Meeuwissen, T.W.M., L. Andringa en J.C. Smitenberg, 1996.** Drentse Aa. Gebiedsvisie Natuur, Bos en Landschap, Samenvatting. Min. Van LNV en Prov. Drenthe, Assen.
- Novioconsult & Strootman Landschapsarchitecten, 2004.** Landschapsvisie Drentsche Aa. In opdracht van Nationaal Beek- en esdorpenlandschap Drentsche Aa en Staatsbosbeheer.
- RAAP, Archeologisch Adviesbureau, 2004.** Cultuurhistorische inventarisatie ten behoeve van Landschapsvisie Drentsche Aa. RAAP rapport 969.
- Schimmel, H.J.W., 1955.** De Drentse beken en beekdalen en hun betekenis voor natuurwetenschap en landschapsschoon. Staatsbosbeheer, Utrecht.
- Schipper, P.C. & J.G. Streefkerk, 1993.** Van stroomdal naar droomdal. Integratie van hydrologisch en oecologisch onderzoek ten behoeve van het beheer in de Drentse A. Staatsbosbeheer-rapport 1993-2.
- Schipper, P.C., J. Wolf & E.J. Lammerts, 2014.** Drentsche Aa bij de tijd. Visie op duurzaam beheer in de 21^e eeuw. Staatsbosbeheer, Driebergen.
- Spek, T., 2004.** Het Drentse Esdorpenlandschap.

Een historisch-geografische studie. Proefschrift Wageningen Universiteit. Uitgave: Stichting Matrijs, Utrecht.

- Strootman Landschapsarchitecten, 2010.** Balloërveld inrichtings- & beheerplan. In opdracht van Staatsbosbeheer.
- Strootman Landschapsarchitecten, Novioconsult & J. Neefjes, 2008.** Strubben Kniphorstbosch. Inrichtings- & beheerplan. In opdracht van Staatsbosbeheer.

Summary

A long-term view on the area

During the past fifty years the views how to protect and develop the Drentsche Aa area have varied significantly. In this paper Staatsbosbeheer presents a long-term view on the area. For that three zones are distinguished with different accents: preservation of historical patterns, development of a new wilderness and multifunctional. In the central zone, heart of the National Park where the historical patterns prevail, there are several suggestions to improve the landscape quality. It is argued that the restoration to a single historical period cannot be the aim. All different historical periods should be visible. In this way the wilderness, projected in the southern zone, presents the supposed image of pre-historical times. The rewilding is carried out in three steps: reinforcing the hydrological conditions, introduction and stimulation of deciduous woodland species like Lime (*Tilia spec.*) and finally introduction of large herbivores as Red deer.

Drs. P.C. Schipper & E. Takman
Staatsbosbeheer
Postbus 1300, 3970 BH Driebergen
p.schipper@staatsbosbeheer.nl
b.takman@staatsbosbeheer.nl

Dr. H. Elerie
Doornakkers 40
9467 PR Anloo, Jnh.elerie@kpnmail.nl

J.A. Wolf
Staatsbosbeheer
Postbus 333, 9700 AH Groningen
j.wolf@staatsbosbeheer.nl

Drs. U. Vegter
Stichting Het Drentse Landschap
Postbus 83, 9400 AB Assen
u.vegter@drentslandschap.nl

